FARMASEVTIK TERMINOLOGIYADA KO‘P KOMPONENTLI NOMLARNING GRAMMATIK VA SEMANTIK TAHLILI

Safarova Ma’mura Yoqub qizi, Zokirova Salima Bahodir qizi

Xolmurodova Sarvinoz Sunnatulla qizi

Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tibbiy profilaktika fakulteti, 105-guruh talabalari.

Normurodova Sohiba Mallayevna

Lotin tili va tibbiy terminologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada farmatsevtik terminologiyada ko‘p komponentli nomlarning grammatik va semantik xususiyatlari, dori vositalarining ilmiy va trivial nomlari, shuningdek, dori nomlari tarkibida uchraydigan terminologik komponentlarning ma’no vazifalari tahlil qilingan. Farmatsevtik nomenklaturada dori vositasining kimyoviy tarkibi, terapevtik yo‘nalishi va farmakologik guruhini ifodalovchi morfemalarning o‘rni yoritilgan. Atsetil, metil, fenil, fosfor, ftor va oltingugurt kabi kimyoviy tuzilishga oid komponentlar hamda analgetik, allergiyaga qarshi, tinchlantiruvchi, o‘t haydovchi, zamburug‘larga qarshi va boshqa terapevtik yo‘nalishlarni bildiruvchi elementlar misollar asosida ko‘rib chiqilgan. Farmatsevtik terminlarning tarkibiy qismlarini tahlil qilishning ta’limiy va amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: farmatsevtik terminologiya, ko‘p komponentli nom, dori vositasi, trivial nom, kimyoviy nomenklatura, terminologik komponent, morfema, farmakologik guruh, terapevtik ta’sir, lotin tili.

ГРАММАТИЧЕСКИЙ И СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МНОГОКОМПОНЕНТНЫХ НАИМЕНОВАНИЙ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Сафарова Маъмура Ёкуб кизи, Зокирова Салима Баходир кизи.

Холмуродова Сарвиноз Суннатулла кизи.

Студентки 105-й группы факультета медико-профилактического дела Самаркандского государственного медицинского университета.

Нормуродова Сохиба Маллаевна — преподаватель кафедры латинского языка и медицинской терминологии Самаркандского государственного медицинского университета.

Аннотация

В статье рассматриваются грамматические и семантические особенности многокомпонентных наименований в фармацевтической терминологии, научные и тривиальные названия лекарственных средств, а также смысловые функции терминологических компонентов в структуре названий препаратов. Анализируется роль морфем, указывающих на химический состав, терапевтическую направленность и фармакологическую группу лекарственных средств. На примерах компонентов, обозначающих ацетил-, метил-, фенил-, фосфор-, фтор- и серосодержащие группы, а также элементы, связанные с анальгетическим, противоаллергическим, седативным, желчегонным и противогрибковым действием, раскрывается значение терминологического анализа. Обоснована практическая значимость изучения структурных компонентов фармацевтических наименований.

Ключевые слова: фармацевтическая терминология, многокомпонентное наименование, лекарственное средство, тривиальное название, химическая номенклатура, терминологический компонент, морфема, фармакологическая группа, терапевтическое действие, латинский язык.

GRAMMATICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF MULTI-COMPONENT NAMES IN PHARMACEUTICAL TERMINOLOGY

Safarova Ma’mura Yoqub qizi, Zokirova Salima Bahodir qizi.

Xolmurodova Sarvinoz Sunnatulla qizi.

Students of Group 105, Faculty of Preventive Medicine, Samarkand State Medical University.

Normurodova Sohiba Mallayevna — Lecturer at the Department of Latin Language and Medical Terminology, Samarkand State Medical University.

Abstract

This article examines the grammatical and semantic characteristics of multi-component names in pharmaceutical terminology, including scientific and trivial drug names and the semantic functions of their constituent elements. Particular attention is paid to components that indicate chemical composition, therapeutic orientation and pharmacological classification. Examples involving acetyl-, methyl-, phenyl-, phosphorus-, fluorine- and sulfur-related elements, as well as components associated with analgesic, antiallergic, sedative, choleretic and antifungal actions, are discussed. The educational and practical importance of analysing the structural components of pharmaceutical names is highlighted.

Keywords: pharmaceutical terminology, multi-component name, medicinal product, trivial name, chemical nomenclature, terminological component, morpheme, pharmacological group, therapeutic action, Latin language.

1. Kirish

Farmatsevtik terminologiya tibbiyot, farmatsiya, farmakologiya, farmatsevtik kimyo va boshqa tibbiy-biologik fanlarda qo‘llaniladigan maxsus terminlar tizimidir. Mazkur terminologiya dori vositalarining nomlari, kimyoviy tarkibi, farmakologik xususiyatlari va terapevtik yo‘nalishini ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Farmatsevtik terminlarni to‘g‘ri tushunish va qo‘llash mutaxassislarning kasbiy muloqotini yaxshilash, ilmiy adabiyotlarni o‘qish hamda dori vositalari haqidagi ma’lumotlarni to‘g‘ri talqin qilishga yordam beradi.

Dori vositalarining nomlari turli tarkibiy qismlardan tashkil topishi mumkin. Ayrim nomlar moddaning kimyoviy tuzilishini aks ettirsa, boshqalari uning farmakologik xususiyati yoki terapevtik qo‘llanishi bilan bog‘liq ma’lumotni ifodalaydi. Shu jihatdan farmatsevtik nomenklaturada ilmiy yoki tizimli nomlar bilan bir qatorda trivial nomlar ham mavjud. Ilmiy nomlar kimyoviy birikmaning tuzilishi va nomenklatura qoidalariga asoslanadi. Trivial nomlar esa ko‘pincha qisqaroq bo‘lib, tarixan shakllangan yoki muayyan terminologik elementlar orqali moddaning ayrim xususiyatlarini eslatadigan nomlardir. Biroq trivial nomning har bir qismi preparatning to‘liq kimyoviy tarkibini yoki klinik ta’sirini doimo aniq ko‘rsatmaydi.

Farmatsevtik nomlar tarkibidagi *-acet-*, *-methyl-*, *-phenyl-*, *-phosph-* kabi komponentlar kimyoviy tuzilishga aloqador bo‘lishi mumkin. *-alg-*, *-dol-*, *-sed-*, *-chol-* va *-myc-* kabi elementlar esa tegishli nomenklatura doirasida og‘riq qoldirish, tinchlantirish, o‘t haydash yoki zamburug‘larga qarshi ta’sir bilan bog‘liq nomlarda uchrashi mumkin. Ushbu elementlarning ma’nosini o‘rganish farmatsevtik terminlarni tahlil qilishda muhim o‘rin tutadi.

2. Materiallar va tadqiqot usullari

Maqola nazariy-tahliliy xarakterda tayyorlandi. Tadqiqot materiali sifatida farmatsevtik terminlar va ularning tarkibiy qismlariga oid taqdim etilgan o‘quv materiali olindi. Unda kimyoviy tarkibga, terapevtik yo‘nalishga va farmakologik guruhlarga aloqador terminologik elementlar misollar bilan berilgan.

Tadqiqotda tavsifiy, strukturaviy, semantik va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Terminlarning tarkibiy qismlari, ularning ehtimoliy ma’no vazifalari va dori vositalari nomlaridagi o‘rni o‘rganildi. Misollar mazmuniga ko‘ra kimyoviy tuzilishga oid komponentlar hamda terapevtik yoki farmakologik yo‘nalishni ifodalovchi komponentlarga ajratildi. Maqola eksperimental tadqiqotga asoslanmagan. Unda yangi dori vositalari sinovlari, klinik natijalar yoki statistik kuzatuvlar haqida da’volar keltirilmagan. Misollar terminologik tahlil uchun xizmat qiladi; preparatlarning amaldagi tarkibi va klinik xususiyatlari tegishli rasmiy manbalar asosida tekshirilishi lozim.

3. Farmatsevtik terminologiyaning nazariy asoslari

Farmatsevtik terminologiya dori vositalarini nomlash, tasniflash va ular haqidagi ma’lumotlarni standart shaklda ifodalash uchun xizmat qiladi. Uning muhim xususiyatlaridan biri — kimyoviy, biologik va farmakologik mazmunni ixcham terminlar orqali yetkazish imkoniyatidir.

Farmatsevtik nomenklaturada dori vositalari nomlarini shartli ravishda ikki asosiy guruhga ajratish mumkin:

1. Ilmiy yoki tizimli nomlar. Bunday nomlar kimyoviy nomenklatura qoidalariga muvofiq moddaning tuzilishi va tarkibini ifodalashga intiladi. Ular ko‘pincha murakkab bo‘lib, kimyoviy tuzilishni aniq tavsiflash uchun ishlatiladi.

2. Trivial nomlar. Bular modda yoki preparatning amaliyotda qo‘llanadigan qisqaroq nomlaridir. Ularning ayrimlarida moddaning kimyoviy tuzilishi, terapevtik yo‘nalishi yoki tarixiy nomlanishiga aloqador elementlar uchraydi.

Trivial nom tarkibidagi komponentlarni o‘rganish orqali nomning tuzilishini yaxshiroq tushunish mumkin. Biroq nomdagi biror elementning mavjudligi preparatning aniq kimyoviy tuzilishini, dozasini yoki terapevtik samaradorligini mustaqil ravishda isbotlamaydi.

Ko‘p komponentli farmatsevtik nomlarni tahlil qilishda quyidagi savollarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

Nom tarkibida qanday asosiy va qo‘shimcha elementlar mavjud?

Ularning qaysilari kimyoviy tuzilishga, qaysilari terapevtik yo‘nalishga aloqador?

Termin qaysi farmakologik guruh bilan bog‘langan?

Nomning ma’nosini tasdiqlash uchun qanday rasmiy manba talab etiladi?

Mazkur yondashuv terminlarni shunchaki yodlashdan ko‘ra, ularning tuzilishi va mazmunini tushunib o‘rganishga yordam beradi.

4. Kimyoviy tarkibni ifodalovchi terminologik komponentlar

Farmatsevtik nomlarning ayrim tarkibiy qismlari kimyoviy guruhlar, elementlar yoki muayyan radikallar bilan bog‘liq ma’noni anglatadi. Taqdim etilgan o‘quv materialida quyidagi komponentlar keltirilgan. Ushbu komponentlar dori nomlarining strukturaviy xususiyatlarini tahlil qilish uchun o‘quv materiali sifatida foydalidir. Ularning semantik talqinida terminning to‘liq nomi va tegishli kimyoviy ma’lumotlar hisobga olinishi kerak. Masalan, *-methyl-* elementi metil guruhiga aloqador bo‘lishi mumkin. *-phenyl-* elementi fenil guruhini eslatadi. *-phosph-* va *-thi(o)-* komponentlari esa fosfor yoki oltingugurt bilan bog‘liq kimyoviy tuzilishlarga ishora qilishi mumkin. Biroq bu elementlar barcha dori nomlarida bir xil ma’noda yoki bir xil kimyoviy aniqlikda ishlatiladi, deb hisoblash to‘g‘ri emas. Farmatsevtik terminologiyani o‘qitishda ushbu komponentlarni tegishli kimyoviy tushunchalar bilan bog‘lash talabalarga organik kimyo va farmatsevtik kimyo fanlarida olingan bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi.

5. Terapevtik yo‘nalishni ifodalovchi komponentlar

Dori vositalari nomlarining ayrim tarkibiy elementlari preparatning terapevtik yo‘nalishi yoki farmakologik ta’siri bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Taqdim etilgan o‘quv materialida quyidagi elementlar keltirilgan.

Mazkur komponentlarni o‘rganish dori vositalarining nomlanishida ma’no bilan bog‘liq elementlar qanday qatnashishini tushunishga yordam beradi. Masalan, o‘quv materialida *-alg-* va *-dol-* og‘riq qoldiruvchi vositalar bilan, *-sed-* tinchlantiruvchi vositalar bilan, *-myc-* esa zamburug‘larga qarshi yo‘nalish bilan bog‘langan. Shu bilan birga, ushbu elementlar universal xalqaro qoida sifatida qabul qilinmasligi kerak. Dori nomining to‘liq mazmuni, moddaning tasnifi va klinik qo‘llanilishi tegishli rasmiy farmakologik manbalar orqali aniqlanadi. Nomning o‘zi dori vositasining aniq ta’sirini yoki xavfsizligini tasdiqlamaydi.

6. Ko‘p komponentli nomlarning grammatik va semantik tuzilishi

Farmatsevtik nomlar tuzilishiga ko‘ra bir necha tarkibiy elementdan tashkil topishi mumkin. Ularning ayrimlari kimyoviy guruh yoki elementni, boshqalari esa terapevtik yo‘nalishni eslatadi. Ko‘p komponentli nomning semantik mazmuni ushbu elementlarning o‘zaro munosabati bilan belgilanadi.

Grammatik tahlilda quyidagi jihatlar muhim hisoblanadi:

Birinchidan, terminning tarkibiy qismlarini aniqlash. Bunda nomning qaysi qismi asosiy element, qaysi qismi esa qo‘shimcha ma’no beruvchi komponent ekanligi o‘rganiladi.

Ikkinchidan, terminning kimyoviy mazmunini tahlil qilish. Nomda kimyoviy guruhni eslatuvchi element mavjud bo‘lsa, uning ma’nosi kimyoviy tuzilish bilan solishtiriladi.

Uchinchidan, terapevtik mazmunni aniqlash. Nomdagi komponentning farmakologik guruh bilan aloqasi tegishli tasnif va rasmiy ma’lumotlar asosida tekshiriladi.

To‘rtinchidan, grammatik shaklni tahlil qilish. Lotincha terminlarda ot va sifatlarning rod, son va kelishik bo‘yicha moslashishi, shuningdek, terminning birlik yoki ko‘plik shaklida kelishi o‘rganiladi.

Beshinchidan, terminning to‘liq ma’nosini aniqlash. Alohida komponentning ma’nosi butun preparat nomining ma’nosiga har doim to‘liq teng bo‘lmaydi. Shu sababli terminni faqat bitta bo‘lak asosida izohlashdan saqlanish lozim.

Bu yondashuv farmatsevtik terminlarni mexanik ravishda yodlash o‘rniga, ularning tarkibiy va ma’noviy xususiyatlarini tushunib o‘zlashtirishga imkon beradi.

7. Farmatsevtik terminlarni o‘qitishdagi amaliy ahamiyati

Farmatsiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun terminologik bilimlar kasbiy tayyorgarlikning muhim qismi hisoblanadi. Dori nomlarining tarkibiy qismlarini tahlil qilish lotin tili, kimyo, farmakognoziya, farmakologiya va farmatsevtik tahlil fanlari o‘rtasidagi fanlararo aloqani mustahkamlaydi.

Terminlarni o‘qitishda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

Tarkibiy tahlil: talaba dori nomini qismlarga ajratadi va har bir komponentning ehtimoliy ma’nosini izohlaydi.

Guruhlash: terminologik elementlar kimyoviy tarkib, terapevtik yo‘nalish va farmakologik guruhlar bo‘yicha tasniflanadi.

Qiyosiy tahlil: o‘xshash komponentlar turli dori nomlarida qanday qo‘llanganligi taqqoslanadi.

Lug‘at bilan ishlash: terminlarning ma’nosi farmatsevtik va kimyoviy lug‘atlar orqali tekshiriladi.

Mustaqil izlanish: talaba muayyan preparatning rasmiy nomi, faol moddasi va farmakologik guruhini ishonchli manbalar asosida aniqlaydi.

Masalan, *Phenobarbitalum* nomini o‘rganishda talaba terminning kimyoviy nomlanish bilan aloqador elementlariga e’tibor qaratishi mumkin. *Promedolum* yoki *Sedonal* kabi nomlar esa taqdim etilgan o‘quv materialida terapevtik yo‘nalishni eslatuvchi misollar sifatida berilgan. Bunday misollardan foydalanishda tarixiy nom, amaldagi preparat nomi va uning hozirgi farmakologik maqomi o‘zaro farqlanishi lozim.

Ushbu metodik yondashuv talabalarni terminlarni yodlash bilan cheklab qo‘ymasdan, ularning mazmunini mustaqil tekshirish va ilmiy manbalardan foydalanishga o‘rgatadi.

8. Muhokama

Ko‘rib chiqilgan terminologik material farmatsevtik nomlarning tarkibiy qismlari turli semantik vazifalarni bajarishini ko‘rsatadi. Kimyoviy tuzilishga aloqador elementlar moddaning ayrim tarkibiy xususiyatlarini eslatishi mumkin, terapevtik yo‘nalish bilan bog‘liq elementlar esa dori vositasining mo‘ljallangan ta’sirini ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Biroq farmatsevtik nomenklaturani tahlil qilishda bir qator cheklovlarni hisobga olish zarur. Birinchidan, barcha dori nomlari o‘z tarkibidagi elementlar orqali to‘liq va aniq kimyoviy ma’lumot bermaydi. Ikkinchidan, tarixan shakllangan trivial nomlar zamonaviy kimyoviy nomenklatura qoidalariga to‘liq mos kelmasligi mumkin. Uchinchidan, ayrim terminologik komponentlarning ma’nosi turli nomlarda o‘zgarishi yoki cheklangan doirada ishlatilishi mumkin.

Shu sababli terminologik tahlil dori vositalari haqidagi rasmiy ma’lumotlarning o‘rnini bosa olmaydi. U, avvalo, nomning tuzilishini tushunish, ilmiy matnlarni o‘qish va kasbiy terminologik savodxonlikni rivojlantirish uchun qo‘llanilishi kerak. Ta’lim jarayonida terminlarning grammatik shakli va semantik mazmunini birgalikda o‘rganish samarali hisoblanadi. Bunda talaba nom tarkibidagi morfemalarni ajratish, ularning ma’nosini taxmin qilish, so‘ngra bu taxminni ishonchli lug‘at yoki rasmiy farmakologik manba yordamida tekshirishni o‘rganadi. Bu usul ilmiy fikrlash va manbalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

9. Xulosa

Farmatsevtik terminologiyada ko‘p komponentli nomlarning grammatik va semantik tahlili dori vositalarining nomlanish xususiyatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada ko‘rib chiqilgan materiallar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Farmatsevtik nomenklatura ilmiy yoki tizimli nomlar bilan bir qatorda trivial nomlarni ham o‘z ichiga oladi.

Dori nomlarining tarkibiy elementlari kimyoviy guruhlar, elementlar, terapevtik yo‘nalish yoki farmakologik tasnif bilan bog‘liq ma’nolarni ifodalashi mumkin.

-acet-, *-methyl-*, *-phenyl-*, *-phosph-* va *-thi(o)-* kabi komponentlar kimyoviy tuzilishga aloqador terminlarni tahlil qilishda foydali misollar hisoblanadi.

-alg-, *-sed-*, *-chol-*, *-myc-* va boshqa elementlar ayrim preparat nomlarida terapevtik yo‘nalishni eslatishi mumkin, biroq ularning ma’nosi har bir nom uchun alohida tekshirilishi lozim.

Ko‘p komponentli terminlarni strukturaviy va semantik tahlil qilish talabalarning lotin tili, farmatsevtik kimyo va farmakologiya fanlari bo‘yicha bilimlarini o‘zaro bog‘lashga yordam beradi.

Dori vositalarining rasmiy tarkibi, tasnifi va klinik xususiyatlarini aniqlashda farmakopeya, rasmiy yo‘riqnoma va boshqa ishonchli normativ manbalarga tayanish zarur.

Umuman olganda, farmatsevtik terminologiyani tarkibiy va semantik jihatdan o‘rganish kelajakdagi farmatsevt mutaxassislarning kasbiy savodxonligini rivojlantirishga, ilmiy adabiyotlarni to‘g‘ri tushunishga va dori vositalari haqidagi ma’lumotlarni ongli ravishda tahlil qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Pharmaceutical Terminology. Unit 26. Structure of the Pharmaceutical Term. General Notion about Pharmaceutical Terminology. Nomenclature of the Medical Preparations. Odesa National Medical University. O‘quv materiali. URL: https://resource.odmu.edu.ua/chair/download/123208/monGch06QBckFCE9QVFrzw/Latin.%20Textbook-2018.pdf

2.Professional Latin for Pharmacists. The Noun. First Declension. Uncoordinated Attribute. Odesa National Medical University. O‘quv-uslubiy material. URL: https://resource.odmu.edu.ua/chair/download/123207/VGjL7oFq4Te6zSOXtN9n7w/Latin%20for%20pharmacists.pdf

3.Simonenko N. O., Ilyina G. S. Methodological Instructions on the Topic “Pharmaceutical Terminology” for the Course “The Latin Language and the Fundamentals of Medical Terminology”. Sumy: Sumy State University, 2013.